VLADIMÍR HEIMRICH:

Teorie hospodářských cyklů.

I. Hospodářským cyklem (cycle économique) rozumíme souvislé střídání period hospodářské prosperity a deprese. Tento zjev, prokazatelný ve všech dějinných údobích světového hospodářství, nabyl zvláštního významu v poválečné éře přítomného století pro svou vyjímečnou intensitu a šíři svého zásahu. Národohospodářská teorie rozchází se sice dosud v názorech o počtu a povaze okolností, které vyvolávají strmost či spád cyklické křivky, avšak zásadně se shoduje v tom, že vlastní příčinou existence ekonomického cyklu není jediný činitel, nýbrž celý soubor faktorů, jichž význam se časovým postupem a místními okolnostmi může měniti. Tím se stává, že teorie, snažící se vysvětliti ekonomický cyklus, nevykazují zásadních rozporů ve svých koncepcích, nýbrž rozlišují se od sebe spíše důležitostí, kterou připisují některému činiteli, a jejž potom pokládají za dominantní nebo determinantní příčinu vzniku ekonomického cyklu. Není tu tudíž rozdílu ve výběru příčin, nýbrž v připisované důležitosti.

Přes trvající rozpory o tom, lze-li konjunkturální vlnění v zásadě vůbec vyloučiti či nikoliv, dospěla teorie k dalšímu shodnému poznatku, že úkolem dnešní hospodářské politiky musí býti alespoň vyloučení extrémnosti křivky směrem nahoru i dolů; toho lze docíliti stabilisováním konjunkturálních oscilací kol rovnovážné osy v minimálních amplitudách, neboť expansivní výkyv konjukturální křivky — boom — jest ve svých důsledcích právě tak nebezpečný jako hluboká a dlouhotrvající deprese.

S výhradou těchto skutečností dlužno potom hodnotiti systematický soubor teorií o hospodářském cyklu, jak jej podal

prof. Gottfried von Haberler ve svém spise »Prospérité et Dépression«*) a jak jsou v následujícím stručně podány.

II. Teorie čistě měnová (Théorie purement monétaire):

Tato teorie, vysvětlující vznik ekonomického cyklu jako důsledek změn v pohybu peněz, byla konstruována prof. R. G. Hawtreyem. Pohybem peněz jest rozuměti poptávku po zboží, vyjádřenou v penězích a přímo určenou spotřebními výdaji. Změny tohoto peněžního pohybu čili změny v objemu spotřebních výdajů jsou působeny deflační neb inflační politikou, jež zmenšuje resp. zvětšuje objem měnových prostředků a tím přímo ovlivňuje hospodářskou aktivitu. Proto soudí H., že ekonomický cyklus není nic jiného než mírnější důsledek skutečné měnové deflace a inflace. — Vzestup ekonomické křivky jest podle této teorie podmíněn úvěrovou expansí, jejímž hlavním nástrojem je politika nízké úrokové míry. Úvěrová expanse umožňuje zvětšení výroby, tato pak zvětšení spotřebitelských důchodů, jež naopak zase ovlivňují vzestup produkce. Úvěrové expansi nebrání, že výroba dosahuje maxima své potence, neboť potom přejímá stimulační funkci cenová haussa, jež vede obchod k další úvěrní poptávce za účelem financování spekulační akumulace zásob zboží, a výroba se pak znovu obrací k úvěru proto, aby mohla jím financovati nutné zvětšení svého výrobního aparátu. Proto soudí H., že úvěrní expanse může jíti do nekonečna a tím pak může býti nekonečnou i prosperita. Avšak přílišná závislost na zlatém standardu, jenž klade meze měnové cirkulaci, vede nakonec k zastavení úvěrní expanse, neboť cedulová banka ve snaze udržeti měnovou stabilitu, odmítne nekonečné poskytování hotovostí obchodním bankám, jež musí pak zabrzditi úvěrovou expansi, neboť jejich vlastní hotovosti, tvořené úsporami, jsou nedostatečné a časově opožděné. Toto zastavení vzestupné fáse — krise — přechází v úplnou depresi v tom okamžiku, když ukončené úvěrové expansi následuje cenové zhroucení. Obrat — reprisa — bude umožněna podle této teorie jen obnovou úvěrní expanse. Jestliže nestačí k této obnově úroková

*) Ženeva 1937, Spol. národů.

míra vyšší nuly, pak dle H. má klíč k situaci v rukou cedulová banka ve své politice volnotržních operací; operace na volném trhu umožní totiž zvětšení likvidity obchodních bank, takže tyto mohou vyrovnati své vzájemné závazky, a pak již doufá H., že se »tyto čerstvé peníze nějakým způsobem přemění v oběživo«. Výslovně se staví proti obnovování konjunktury praktikováním veřejných prací. Konjunkturální fluktuace chtěl by vyloučiti upevněním rythmu peněžního pohybu.

Podstatným rysem čistě měnové teorie jest její inflacionistický ráz, který nepřihlíží k tomu, že neomezené a nekonečné tvoření oběživa podněcuje ceny k prudkému vzestupu, čímž znehodnocuje kupní sílu měny do té míry, že nakonec může dojíti k úplnému odmítání peněz a tím k znehodnocení veškeré činnosti hospodářské. (Př. Německa v r. 1923.) Jest upozorniti ještě na nevyhovující, sobě odporující výklad o obnově reprisy znovuzahájením expanse úvěrní: »interes o úvěr nezjednává úroková míra vyšší nuly ... operacemi na volném trhu vytvořené čerstvé peníze se nějakým způsobem přemění v oběživo.«

III. Teorie o překapitalisování (Théories de la surcapitalisation):

Skupina překapitalisačních teorií vysvětluje vznik ekonomického cyklu jako důsledek opětovně vznikající nerovnováhy mezi výrobním aparátem investičním a spotřebním. Nerovnováha těchto produkčních odvětví může míti charakter:

1. vertikální, jestliže objem investiční výroby jest disproporcionelní objemu spotřebních výdajů. Přemrštěný vývoj investiční výroby a neúměrný vývoj produkce konsumní mají navzájem vertikální relaci.

2. horizontální, tehdy, když objem investiční výroby je neúměrný:

a) poptávce po jednotlivých spotřebních kategoriích,

b) rozdělení výrobních nákladů mezi výrobní činitele. Investiční a spotřební výroba ocitá se sice na téže základně, avšak různá vzdálenost je dělí od spotřeby.

Tendence k takovýmto nerovnováhám tkví již v přirozené větší citlivosti investiční výroby na konjunkturální

fluktuace než tomu je u produkce spotřební. Stoupenci překapitalisačních teorií se však rozcházejí v přesné definici příčin této nerovnováhy, k jejímuž vysvětlení nestačí pouhá větší reaktivnost na cyklické pohyby. Tím se nám představuje teorie o překapitalisování ve 3 variantách:

A. Měnová teorie o překapitalisování (Théorie monétaire de la surcapitalisation), representovaná t. zv. školou néowickselliánskou (F. A. Hayek, F. Machlup, L. Mises, L. Robbins, W. Roepke, R. Strigl). Tato teorie vidí příčinu výrobní nerovnováhy, jež je podmínkou vzniku ekonomického cyklu, v měnové expansi, která umožňuje v období konjunktury přemrštěné massové investování, jsouc sama působena rozdílem mezi t. zv. přirozenou a tržní úrokovou mírou (K. Wicksell). Přirozená úroková míra (taux d'intérêt naturel) jest míra, odpovídající rovnováze mezi úvěrově-kapitálovou poptávkou a nabídkou úspor. Úroková míra na peněžním trhu (taux d'intérêt du marché) jest míra, kterou výlučně ovlivňuje bankovní politika. Počátek úvěrové expanse pak nastává v tom okamžiku, když se tržní úroková míra ocitne pod mírou přirozenou, což působí ihned na vzestupný pohyb cen, avšak na druhé straně vede k deformaci výrobní struktury. Na počátku konjunktury soustřeďují se totiž výrobní činitelé v prvotních produkčních stadiích. Další výrobní etapy připojují se dle toho, jak se prodlužuje vertikální řetěz výroby. Toto jednostranné počáteční koncentrování výrobních činitelů v investiční výrobě strhává na sebe velikou kapitálovou potřebu, takže souvislý přechod její ve výrobu konsumní představuje velikou akumulaci kapitálu, jež umožňuje sice zvýšení produkce spotřební, avšak v daleko menší míře než vzrostla investiční výroba. To proto, že úspory, představující část ekonomisovaných důchodů (dobrovolná spořivost), snižují poptávku spotřební, čímž uvolňují část konsumních činitelů výrobních, kteří jsou pak převedeni a využiti ve výrobě investiční, takže se výrobní řetěz dále prodlužuje. Na snížení poptávky spotřební působí se stejnými účinky jako dobrovolná spořivost i t. zv. spořivost nucená (épargne forcée), vznikající tím, že zvýšení důchodů a jejich přeměna ve spotřební výdaje jest časově opožděna, čímž se rovněž uvolňují další výrobní

činitelé pro investiční výrobu. Ovšem toto časové opoždění jest na druhé straně žádoucí pro zachování kontinuity placení. — Měnová a investiční expanse však vždy končí debaklem (krise), neboť faktické snížení úroku podnítí výrobu k takovému produkčnímu procesu, který je trvale nemožný. Záhy se sezná, že výstavba investičního průmyslu je tak rozsáhlá, že ji prostě nelze dokončiti; proto se od ní ustoupí, což ovšem znamená konec boomu a — značnou ztrátu imobilisovaného kapitálu. Zastavení investiční expanse je ihned provázeno zastavením expanse úvěrní, neboť banky ztratí chuť k financování zhroucené, předimensované výroby; při tom stačí jen zastavení zvyšování objemu úvěrů, aniž by bylo potřebí snad jeho zmenšení. Avšak i kdyby snad výstavba investičního průmyslu byla dokončena, dojde ke krisi, jakmile nebude využita plně jeho výrobní kapacita tím, že se zmenší spotřeba neb ustrne na jisté výši. Kalkulace investičního průmyslu byla zklamána, neboť musí dojíti s ohledem na spotřebu k snížení výroby, a to je počátek konce boomu. Nechuť bank k dalšímu financování pramení i podle této teorie ze striktní snahy po zachování měnové stability, avšak na rozdíl od Hawtreye nelze krisi zabrániti měnovými opatřeními; jimi lze krisi jen oddáliti. Další propadávání krise jest tedy způsobeno skutečnou kapitálovou nouzí (pénurie des capitaux), jíž jest rozuměti nejen nedostatečnou tvorbu úspor, ale podle Hayeka i přebytek spotřeby, ježto veřejnost příliš vydává ze svých důchodů na spotřební statky, takže nemá dostatečných prostředků k nákupu investičních statků na kapitálovém trhu. Větší spořivost na úkor spotřeby by dle něho zabránila katastrofě. Toto tvrzení jest ovšem kontradiktorní s vymezením pojmu nerovnováhy investiční a spotřební výroby. — Deprese jest ve smyslu této teorie hodnocena jako přizpůsobovací proces výrobního aparátu, projevující se:

1. zkrácením předimensovaného výrobního aparátu;

2. snižováním mezd a důchodů, tedy stlačením spotřební poptávky; při zachování nového výrob. aparátu tento proces jest nutným důsledkem předchozího boomu a pro tuto nechtěnou povahu jest označován pojmem sekundérní deflace (déflation secondaire).

Přizpůsobovací proces ve svém celku může býti ztížen dle Robbinse státním intervencionismem, odolností mezd a tuhostí hospodářského systému. — Jakmile přizpůsobovací proces je skončen, je dán počátek nové konjunktuře (reprisa). — Trvání konjunktury, resp. vůbec vyloučení ekonomického cyklu může pak býti podle této teorie uskutečněno jen tím, že se banky zdrží nové úvěrové expanse, t. j. udrží peněžní ú. m. v rovnováze s přirozenou ú. m.

B. Neměnová teorie o překapitalisování (Théorie non monétaire de la surcapitalisation):

Hlavními představiteli této varianty překapitalisačních teorií jsou: G. Cassel, A. Spiethoff, K. Wicksell. Vycházejí z předpokladu, že příčinou výrobní nerovnováhy, podmiňující ekonomický cyklus, jsou činitelé mimoměnoví, pocházející z výroby samé, jako jsou vynálezy, objevy, nová odbytiště atd. Tyto mimoměnové faktory dávají totiž příležitost k novým kapitálovým imobilisacím; měnová expanse může sice jimi působiti, avšak její vliv je pouze druhořadý. Patrného rozdílu proti měnové teorii překapitalisační tu jinak není, takže v mnohém obě varianty splývají.

C. Teorie o překapitalisování, plynoucí ze změn poptávky po hotových výrobcích.

Jest representována A. Aftalionem, Bickerdickem, Carverem, Rigonem, J. M. Clarckem, R. T. Harrodem, Mitchellem, Robertsonem a j. Vysvětluje výrobní nerovnováhu mezi produkcí investiční a spotřební tím, že nepatrné změny v poptávce po statcích spotřebních vyvolávají daleko silnější reakci ve výrobě investiční, takže tato zvětšuje se neúměrně proti konsumní produkci. Tento poznatek jest definován jako princip o zrychlování a zvětšování poptávky po výrobních prostředcích; sám však nestačí k výkladu ekonomického cyklu, pročež je potřebí kombinovati jej s předchozími teoriemi o překapitalisování. Vynucuje si to skutečnost, že princip o zrychlování není s to vysvětliti, z čeho pramení původní zvětšení poptávky spotřební a čím má býti financováno paralelní zvětšení produkce investiční. Touto kombinací lze pak vysvětliti původní vzrůst spotřební poptávky jako důsledek změn měnového řádu

(vzrůst oběživa, zrychlení cirkulace, zmírnění thesaurace atd.); financování zvětšené investiční produkce má pak býti umožněno jednak:

a) prostředky, danými běžnou úsporností,

b) nebo vytvořením nového bankovního úvěru či intensivnějším užitím měnového oběživa, tedy cestou inflační.

Z překapitalisačních teorií jeví se tudíž nejdůležitější měnová varianta, ježto zbývající dvě jsou na této přímo či nepřímo závislé. Rozdíl proti čistě měnové teorii pak pozůstává v tom, že ekonomický cyklus není přímým produktem změn v peněžním pohybu v důsledku deflace neb inflace, nýbrž je působen neúměrným vzrůstem investiční produkce, která ovšem je ovlivňována úvěrní expansí (působnost nepřímá).

IV. Teorie »výlučné příčiny« ekonomického cyklu.*)

Do této skupiny řadíme některé drobnější teorie, které používají k výkladu periodického návratu krisí a depresí účinků jistých faktorů, jež neprávem pokládají se za výlučnou příčinu hospodářského cyklu, ač ve skutečnosti osvětlují pouze některé úkazy cyklické, takže ekonomický cyklus jako celek nedá se jimi vůbec vysvětliti. Mimo to nejsou neslučitelné s některou z předchozích teorií. Patří sem:

A. Teorie o variacích výrobních nákladů, jež vysvětluje zpomalení výrobní činnosti a tím zánik prosperity jako důsledek:

1. překročení cen prodejních cenami výrobními, takže kalkulovaná cena odbytová nekryje produkčních nákladů výrobku;

2. poklesu poptávky vůči nabídce;

3. nadprodukce v určitém odvětví výroby atd.

Obsažnější jest však jen teorie Mitchellova, která vidí příčinu ekonomického cyklu v obecné hausse výrobních nákladů během prosperity a naopak v jejich baisse během deprese.

B. Teorie o horizontálních nerovnováhách: Tato teorie, která může vysvětliti pouze lokalisovanou

*) Označení pisatelem. Prof. Haberler ve svém spise zahrnuje tyto teorie do společného oddílu, bez bližšího universálního pojmenování.

depresi, zdůrazňuje význam horizontální nerovnováhy výrobního aparátu, která jest působena přepjatým vývojem jednoho výrobního odvětví oproti ostatním. Vypjatý vývoj sám je podmíněn dle této teorie:

1. přemístěním poptávky,
2. přemístěním nabídky.

C. Teorie o předlužení a deflaci (Irving Fisher): Vysvětluje periodičnost hospodářských krisí jako důsledek:

1. předlužení většího rozsahu,
2. deflace.

Oba činitelé se navzájem vyvolávají a na sobě bezprostředně závisí. Deflace ztěžuje dluhové břemeno a přispívá tak k tíživosti předlužení, jež naopak zase ztěžuje proces deflační. Předlužení samo vede k likvidaci úvěrních engagementů, čehož důsledkem jest snížení oběživa a pokles cenový. — Tato teorie obzvláště jest slučitelná s čistě měnovou teorií neb měnovou variantou překapitalisační teorie.

V. Teorie psychologické (Théories psychologiques):

Tyto teorie zdůrazňují pouze význam psychologických faktorů, jež ovlivňují vývoj ekonomické křivky. Nepřipisují tudíž vznik hospodářského cyklu příčinám psychologicko-filosofickým. Za vlivné psychologické činitele dlužno pokládati dle této teorie faktor optimismu a pesimismu (Keynes, Lavington), jež povzbuzují resp. oslabují činnost investiční, a navzájem se doplňují; při tom optimismus jest typickým pro vzestupnou fási cyklu, naopak pesimismus pro fási sestupnou. Přelom vzestupné křivky v sestupnou a naopak jest charakterisován přechodem optimismu v pesimismus, rovněž s opačnou platností. Tato psychologická hlediska ovlivňují potom celkovou investiční činnost podnikatelů.

VI. Teorie podspotřební (Théories de la sous-consommation):

Jsou nejstaršími vůbec, neboť je zastával již na př. Malthus a Sismondi. Dnes je uznávají prof. J. A. Hobson, W. T. Foster, W. Catchings a E. Lederer. Ize jimi sice vysvětliti některé fáse cyklu ekonomického, nikoliv však cyklus jako celek. Pokusil se

o to sice prof. E. Lederer, avšak použil tu mnoho poznatků měnové a překapitalisační teorie, takže originálnost podspotřební teorie byla tím setřena. Ke kusosti výkladu cyklu pomocí této teorie přispívá naprostá nejednotnost stoupenců jejích o pojmu a povaze »podspotřeby«. Tím se nám představuje tato teorie v 6 obměnách:

1. Podle prvé jest podspotřeba vyvolána racionalisací výrobní techniky, vynálezy a kapitálovou akumulací, jež umožňují výrobě překročiti spotřební kapacitu. (Příliš jednoduché tvrzení.)

2. Podspotřeba vzniká tím, že expansivní tendence výroby není úměrně sledována vzrůstem peněžního oběhu, takže se tím neuvolní nutná kupní síla k absorbci vzrůstající výroby. Vadnost této verse tkví v tom, že se nečiní rozdílu ve vlivu jednotlivých faktorů na výrobu. Př.: Výrobní racionalisace snižuje produkční náklady, přispívá tedy k vzrůstu výroby, aniž by však mohla působiti na vzrůst měnového oběživa.

3. Hobson, Foster a Catchings vysvětlují podspotřebu přemírou spořivosti (l'excès de l'épargne), jež thesauruje větší část národního důchodu, kdežto jeho menší část určuje spotřebě. Dobrovolná spořivost tedy ničí rovnováhu mezi výrobou a odbytem. Podle Hobsona působí tuto přemíru spořivosti nerovnoměrné rozdělení národního důchodu, ježto spořivost jest typickou pro majitele velkých důchodů. Je tudíž dle H. potřebí zvýšení hladiny mezd a rovnoměrnějšího rozdělení národního důchodu, aby spořivost nemohla dosáhnouti nebezpečných dimensí.

4. Podspotřeba vzniká sterilisací kupní síly, t. j. hospodářsky neprospěšným zpomalením transformace peněz v důchody. Podspotřeba je tudíž dle této teorie jen jiným označením pro deflaci.

5. Pátá verse říká, že konjunktura končí v tom okamžiku, když nové produkční prostředky, instalované během boomu pomocí dobrovolné a nucené spořivosti, začnou produkovati své výrobky. Krisi tedy nezpůsobí zrychlení rythmu spoření (= podlomení spotřební poptávky), nýbrž vyvolává ji zrychlení rythmu produkčního (= zvětšení spotřební nabídky) (Lederer).

6. Šestá varianta vysvětluje názor, že pomalý vzestup mzdové hladiny vůči cenám za boomu jest příčinou výstředních zisků, které přivolávají nebezpečnou úvěrovou expansi a vedou ke krisi. Neboť během konjunktury velice vzrůstá výroba hmotného kapitálu, která vede pak k »překapitalisování« a tím k zhroucení prosperity. Pramenem k těmto mohutným kapitálovým investicím jsou právě ony přemrštěné podnikatelské zisky. Toto tvrzení zastává Lederer, Preiser a někdy se ho používá k výkladu posledního amerického boomu.

VII. Sklizňové teorie (Théories des récoltes):

Pokoušejí se odvoditi vznik ekonomického cyklu z analogické periodičnosti zemědělské produkce. Vyskytují se rovněž ve více (3) obměnách:

1. Sklizňová teorie prof. W. S. Jevons-e, H. S. Jevons-e a H. L. Moore-a vysvětlují periodicitu ekonomického cyklu přímo periodičností zemědělské výroby, jejíž sklizňové variace, pocházející z vlivů meteorologických, přenášejí se pak svými účinky do výroby průmyslové. Důsledky těchto sklizňových variací mohou však býti neutralisovány neb naopak zesíleny příčinami, ležícími mimo hospodářství (válka, vynálezy, měnové znehodnocení atd.). Přímé srovnání periodicit cyklu a sklizňových variací se této teorii nedaří již proto, že se její stoupenci rozcházejí v určení časové délky a trvání sklizňového cyklu: W. S. Jevons jej odhaduje na 10½ roku, H. S. Jevons na 3½, H. L. Moore na 8 let.

2. Sklizňová teorie prof. Pigou-a a Robertson-a vyhýbá se této konstruktivní chybě předchozí teorie, ježto tvrdí, že pro ekonomický cyklus není rozhodující, probíhá-li agrární výroba cyklickým vlněním či nikoliv, nýbrž dokazuje, že sklizňové fluktuace lze prostě pokládati za analogické válkám, zemětřesením atd., tedy příčinám, nepravidelně se objevujícím a ležícím mimo hospodářství samé. Prof. Spiethoff pokládá dobrou sklizeň za jednu z více náhodných příčin průmyslové expanse.

3. Zemědělská teorie prof. A. H. Hansena a J. M. Clarcka nepokládá pak vůbec fluktuace zemědělské výroby za příčinu cyklických oscilací výroby průmyslové, ježto zemědělství jest v hospodářství celkovém pouze pasivním ele-

mentem. Naopak nedostatečná pružnost zemědělské výroby a variace poptávky po jejích produktech, odvozené z fluktuací průmyslových a obchodních, jsou vlastní příčinou nestabilnosti zemědělského důchodu.

Všechny tyto teorie snaží se dokázati větší či menší závislost průmyslové výroby a obchodu přímo na objemu produkce zemědělské, avšak nijak nekonfrontují svá tvrzení s možnostmi právě opačné závislosti (vyjma Hansena a Clarcka).

Konstruktivní jejich vada pak tkví v tom, že nijak nedokazují přímou závislost všeobecné prosperity neb deprese na bohaté resp. špatné sklizni.

VIII. Závěr.

Z uvedených teorií vyhovují systematickému výkladu ekonomického cyklu pouze teorie čistě měnová a teorie o překapitalisování. Tyto teorie se totiž neomezují jen na hodnocení příčin vzniku deprese a konjunktury, nýbrž přímo pátrají po příčinách, jimiž by se dal vysvětliti celkový cyklický pohyb se všemi jeho fásemi a v plynulé své souvislosti.

Nejpřijatelnější zdá se býti měnová teorie o překapitalisování, a to pro své objektivní hodnocení následků úvěrní expanse pro výrobní aparát investiční oproti spotřebnímu. Neúplným zdá se však býti její výklad přizpůsobovacího procesu v období deprese. Opomíjí se tu totiž zřetel na cenový pokles, který může trvati i po přizpůsobení výrobního aparátu a po sekundérní deflaci, a jež je překážkou k nástupu zdravé reprisy. Tento trvající pokles cen je působen přítomností neúměrných zásob zboží, naprodukovaných předimensovaným výrobním aparátem. Dokud tyto zásoby neocitnou se ve výši, obvykle obchodem udržované k saturaci spotřební poptávky, do té doby nebude zjednána rovnováha, nutná k obnově reprisy.